

УДК 821.161.2–3.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-4-19>**Любов ПЕЧЕРСЬКИХ,**
orcid.org/0000-0003-1377-4462кандидат філологічних наук,
докторант кафедри української літератури та журналістики імені Л. В. Ушкалова
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) lpetcherskyh@i.ua**ЕЛЕМЕНТИ КІНОПОЕТИКИ У РОМАНІ С. ЖАДАНА «МЕСОПОТАМІЯ»**

У статті розглянуто особливості художнього втілення категорій кінопоетики на матеріалі роману С. Жадана «Месопотамія»: світло, контраст, портрет, синтетичність образів, сценарність.

Основи взаємодії між кінематографом та літературою полягають у сфері створення художніх образів.

Стаття з'ясує, що образи роману С. Жадана, присвяченого Харкову, несподівані, виразні, візуальні, надзвичайно особисті.

У статті вперше зазначається, що Жадан широко використовує інструментарій кінематографічної побудови образів. Серед них можна виділити такі: акцентовані зображення світла, освітлення предметів, декорацій або фонів; контрастне світло і тінь; контрастне або монохромне зображення кольорових характеристик зображення; побудова синтетичних образів, що складається із звернень до кількох почуттів; кінематографічні принципи побудови портрета героя; специфічна техніка пластичного подання часу; сценарій; візуальність тексту.

Питання світла, підсвічування під час зйомок – одне з найважливіших, оскільки світло є засобом зображення для оператора.

Підкреслюється, що С. Жадан насамперед використовує зображення світла як частину синтетичного образу у поєднанні з фактурою, звуком, рухом предмета.

У кинівиробництві використовується кілька видів світла: малююче (пластичне), заповнююче, контрове, моделююче, фонове. У «Месопотамії» ми знаходимо художнє втілення кожного з них.

Роман «Месопотамія» містить низку портретних замальовок, які художньо трансформують ідею використання кінематографічного світла: робиться акцент на природі світла, механізмі обробки зовнішності героя, зміні зовнішності під час переходу з освітленого простору в темряву. Автор уважно спостерігає за зовнішнім виглядом героя з різних сторін, як оператор, фіксуючи різницю у формі обличчя (наприклад, анфас та профіль).

С. Жадан блискуче використовує підсвічування, повністю розкриваючи потенціал прийому у сцені втечі незнайомця з Фіми в розділі «Фома». До складного освітлення С. Жадан додає техніку проходження крізь анфіладу дверей, що розділяють простір, подібно до того, як рами розділяють плівку.

Портретна характеристика може не мати опису світла або навіть його впливу, тоді як роман використовує техніку появи в образі білого предмета, наприклад пелюсток яблук або білозубої посмішки, яка відіграє роль світла як засіб для створення світлового акценту в кадрі.

Сценарність у романі «Месопотамія», крім способу передачі подій і, мабуть, способу мислення автора, в деяких епізодах слугує для передачі психологічного стану героя, словесної рефлексії в тексті, поступового збільшення емоційної напруженості і глибини почуттів героя.

Заглиблення у дрібні та повсякденні деталі створює ефект затримки часу, затримки настання емоційного розряду епізоду, максимальної психологічної напруги.

Туман (у кінематографії – «оптичний серпанок») у романі, всупереч кінематографічній техніці, не пом'якшує, а оголює образ, не насичує темряву, а робить її більш порожньою.

Колір – один із найважливіших складників зйомок та фотозйомки. Колірні характеристики в романі не широкі, але частіше поєднують два контрастних кольори або яскравий колір на фоні темряви. Спостерігається поєднання червоного та синього, чорного, червоного та фіолетового.

Ключові слова: світло, підсвічування, світлотональний акцент, образ, деталь, колір.

Liubov PECHERSKYH,

orcid.org/0000-0003-1377-4462

Candidate of Philological Sciences,

Doctoral Student at the Leonid Ushkalov Department of Ukrainian Literature and Journalism

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

(Kharkiv, Ukraine) lpetcherskyh@i.ua

ELEMENTS OF CINEMA POETICS IN THE NOVEL “MESOPOTAMIA” BY S. ZHADAN

The article considers the peculiarities of the artistic embodiment of the categories of film poetics on the material of the novel “Mesopotamia” by S. Zhadan: light, contrast, portrait, synthetic images, script.

Fundamentals of interaction between cinema and literature lies in the area of creating artistic images.

The images constructed by S. Zhadan in the novel dedicated to Kharkiv are unexpected, often have an unusual point of view, extremely expressive, visual, and highly personal.

The article noted for the first time, that Zhadan widely uses the tools of cinematic construction of imagery. Among them are the following: accented images of light, lighting of the objects, scenery or backgrounds; contrasting light and shadow; contrasting or monochrome picture of the image's color characteristics; construction of synthetic images, consisting of appeals to several senses; cinematic principles of construction of the hero's portrait; specific technique of plastic representation of time; scriptness; visuality of the text.

The issue of light, backlighting during filming – one of the most important, because light is the means of image for the operator:

Emphasized that S. Zhadan primarily uses images of light as part of a synthetic image in combination with the texture, sound, movement of the object.

In film production, several types of light are used, including painting (plastic), filling, counter, modeling, background. In “Mesopotamia” we find the artistic embodiment of each of them.

The novel “Mesopotamia” contains a number of portrait sketches that artistically transform the idea of using cinematic modeling light: there is an emphasis on the nature of light, the mechanism of processing the appearance of the hero, the change of appearance during the transition from illuminated space to darkness. The author closely observes the appearance of the hero from different angles, as a cinematographer, capturing the difference in the form of the face, for example, full face and profile.

S. Zhadan brilliantly uses backlight, fully revealing the potential of reception in the scene of a stranger's escape from Fima in the section “Foma.” To the complex lighting S. Zhadan adds the technique of passing through an enfilade of doors that divide the space, just as the frames divide the film.

The portrait characteristic may not have a description of light or even its influence, while the novel uses the technique of appearance in the frame of a white object, such as apple petals, or a white-toothed smile, which plays the role of light as a means of creating a light accent in the frame.

Scriptness in the novel “Mesopotamia” in addition to the way of conveying events and, apparently, the way of thinking of the author, in some episodes serves to convey the psychological state of the hero, verbal reflection in the text of a gradual increase in emotional tension and depth of feelings of the hero.

Deepening into small and everyday details creates the effect of delaying time, delaying the onset of emotional discharge of the episode, the maximum psychological stress.

Fog (in cinematography “optical haze”) in the novel, contrary to the cinematic technique, does not soften, but exposes the image, does not saturate the darkness, but makes it more empty. The fog is cold, sticky, is combined with silence, causes a scarecrow.

Color is one of the most important components of filming and photography. The color characteristics in the novel are not wide-ranging, but more often combine two contrasting colors or a bright color in contrast to the darkness. We observe a combination of red and blue, black, red and purple.

Key words: light, illumination, light tonal accent, image, detail, color.

Аналіз досліджень. Проблему жанрової своєрідності «Месопотамії» висвітлено у роботі Т. Мейзерської (Мейзерська, 2016). Дослідниця розглядає розмаїття потрактувань жанрової природи тексту (роман у новелах, збірка оповідань, доукомплектована віршами, цикл ліризованих оповідань, експериментальна форма на зразок урбаністичної симфонії, невеличка повість), зупиняючись на терміні «системно організована за принципом міфотворення структура» (Мейзерська, 2016: 139). Звертаючи увагу на аспекти притчевості та міфогенності твору, його образну систему, Т. Мейзерська зазначає, що центральна ідея роману – вибір і поведінка людини в кризові часи. Науковці визначають жанр твору також як «постмодерну форму сучасного міського епосу» (Лавринович, Салаган, 2014: 227), «роман-потік»

(Бабенко, 2016: 5), звертається увага на «творення на межі родів і жанрів», «ризоматичність жанрової та персонажної природи твору», «розімкнену жанрову структуру» (Ганошенко, 2017: 17).

Постановка проблеми. Основи взаємодії кінематографу та літератури лежать саме у площині творення образу обома видами мистецтва, як вказує В. Кондрашов (Кондрашов, 2017: 19). Образи, побудовані С. Жаданом у романі, присвяченому Харкову, – пейзажі, будівлі, вулиці, обличчя і постаті, – неочікувані, часто мають незвичайну точку спостереження, гранично виразні і візуальні та, мабуть, настільки інтимно-особисті, наскільки може виразити мова приватність вражень. С. Жадан широко послуговується інструментарієм кінематографічної побудови образності, зокрема:

- акцентованим зображенням світла, освітлення предметів, декорацій або задніх планів;
- контрастуванням світла і тіні;
- контрастним або монохромним зображенням кольорової характеристики образу;
- побудовою синтетичних образів, що складаються з вражень, апелюють до кількох органів почуттів, створюючи подекуди незвичні та неочікувані поєднання;
- кінематографічними принципами побудови портретів героїв;
- специфічною технікою пластичного зображення часу;
- сценарністю;
- візуальністю тексту.

Серед кінематографічних виражальних засобів А. Головня називає світло, тон, колорит, кіноперспективу, кінетику, ракурс, кінопанораму, кіноосвітлення, композицію кадру тощо (Головня, 1965: 10). Питання світла, підсвічування під час кінематографічної зйомки, яке виникло у початковий період розвитку кінематографу, – одне з найважливіших, оскільки «незалежно від того, які творчі та технічні завдання стоять перед оператором, в усіх випадках засобом зображення для нього є світло» (Головня, 1965: 107). «На екрані немає нічого, окрім світла різної сили», – вказував В. Пудовкін (Пудовкін, 1955: 24).

Основна мета мистецтва – схвилювати глядача художніми образами, для чого насамперед необхідно оволодіти його увагою. У свою чергу засобом організації уваги глядача і виділення важливого в кадрі слугує т. зв. світлотональний акцент – виділення предмету або фігури в кадрі за допомогою підвищення його яскравості (Головня, 1965: 90, 91).

Мета. Розглянемо роман у координатах кінопоетики, зупинимо увагу на аспектах, найяскравіше виявлених у тексті, таких як світло, контраст, портрет, синтетичність образів, сценарність, що дасть можливість поглянути на поетику під новим кутом зору для визначення жанрової своєрідності.

Методологія дослідження. Матеріалом дослідження є елементи кінопоетики у романі С. Жадана «Месопотамія». У дослідженні були використані традиційні загальнонаукові методи: деконструкції, метатекстуальності та інтертекстуальності.

Виклад основного матеріалу. С. Жадан у романі «Месопотамія» насамперед використовує образи світла як частину синтетичного образу у поєднанні з фактурою, звуком, рухом предмету, наприклад образ річки постає рухомою «масою вологого світла», «огромом тепла й холоду» із «запахом цієї води, запахом глини й трави, запа-

хом диму й осені, запахом життя, яке ще не скінчилось, і смерті, яка ще не настала» (Жадан, 2014: 315). Образ простору під'їзду поєднує світло, звук, фактуру, образ сонячного пилу нагадує кінематографічні прийоми задимлення або використання тюлевих екранів для ефекту розсіювання світла і, відповідно, пом'якшення зображення, градації світлотіні, зменшення різкості контурів та кольорів (Жадан, 2014: 261). Процес поступової зміни яскравості світла корелює з появою вечірніх запахів рослин, солодоців, диму (як аналогії штучного кінематографічного задимлення для створення ефекту пом'якшення контрастності кадру) (Жадан, 2014: 113).

Туман (у кінематографії – «оптичний серпанок») у романі С. Жадана постає не тільки середовищем, а й діючим образом, він, всупереч кінематографічній техніці, не пом'якшує, а оголює зображення, не насичує темряву, а робить більш порожньою. Туман Жадана холодний, липкий, поєднується з тишею, джерелом має низьке чорне річище, викликає моторош у героїв (Жадан, 2014: 25). Але цілком кінематографічно підсилює відчуття глибини та об'єму зображуваного простору.

У кіновиробництві використовується кілька видів світла: малююче (пластичне), заповнююче, контрове, моделююче, фонове. У «Месопотамії» знаходимо художнє втілення кожного з них.

Малююче світло чітко розмежовує світловий та тінювий бік предметів, це світло приладів спрямованого освітлення, технічне завдання якого – поява світлотінювого малюнку на предметах освітлення (Волинець, 2007: 105): «Світло з веранди губилося серед листя, вихоплювало важкі чоловічі руки й тихі жіночі обличчя. Лука сидів у кінці столу, тіні робили риси його обличчя гострими, а зморшки – глибокими» (Жадан, 2014: 312), «протягнули від гаражів дроти з двома потужними лампами, розвісили їх на яблуневому гіллі, і жовта електрика, змішавшись із білим цвітом, накрила нас тінями» (Жадан, 2014: 19).

У романі часто використовується ефект контрасту нічної темряви і певного виду штучного світла. Наприклад, на темному небі з'являються спалахи феєрверку, являючи собою фонове світло, технічне завдання якого – створити живописний фон для акторів, окреслити архітектурні форми та декорації, виявити глибину простору (Жадан, 2014: 124).

Наступний фрагмент ілюструє літературне використання кінематографічного заповнюючого світла, яке рівномірно заповнює весь простір декорацій (Волинець, 2007: 106): «Сонце палало над дзвіницями й рекламними щитами, відбивалося

у високих вікнах, де стояло тепле повітря, де кімнати наповнювалися життям і на пожежних драбинах гуляли серпневі протяги» (Жадан, 2014: 290).

Моделююче світло застосовується у кінематографії для тонкої обробки обличчя і крупних планів (Волинець, 2007: 106–107). У романі «Месопотамія» побудовано низку портретних замальовок, що художньо трансформують ідею використання кінематографічного моделюючого світла: відбувається акцентуація природи світла, механізму опрацювання ним зовнішності героїні, засвідчено зміну зовнішності під час переходу з освітленого простору у темряву. Автор уважно спостерігає за зовнішністю героя з різних ракурсів, як кінооператор, фіксуючи різницю у вигляді обличчя, наприклад, в анфас і у профіль: «Помітив, наскільки інакше вона виглядає в профіль, стає схожою на лисицю, у її погляді з'являється щось недовірливе, як дивно, подумав я, коли дивишся їй в очі, цього всього немає. Так, ніби вона приховує своє справжнє обличчя, видаючи себе за когось іншого. Це все губи, вони в неї мають дивний малюнок, але щоби це зрозуміти, потрібно дивитися на неї збоку. Так іноді буває, подумав я, так навіть краще» (Жадан, 2014: 74).

Контрове світло сприяє створенню відчуття глибини простору, якісно відділяє фігури першого плану від другого плану та фону (Волинець 2007: 106). С. Жадан у розділі «Фома» блискуче використовує контрове світло, повністю розкриваючи потенціал прийому. У сцені втечі незнайомця від Фіми є епізод появи героя крізь двері у темному гаражі сонячного дня. Оповідач спостерігає появу Фіми: «Раптом побачив в одному з гаражів напівпрочинені двері... сонячне проміння, пробиваючись з-поза його спини, розсипалося червоною лакованою поверхнею легковика» (Жадан, 2014: 229). У кінематографії контрове світло використовується для підкреслення архітектурних форм та деталей обстановки, під час освітлення предмету ззаду на ньому виникає світловий контур, який добре відділяє предмет від фону (А. Волинець, там само). У наведеному епізоді освітлюється не предмет, а постать людини, яка завдяки світловому контуру, що виник навколо неї, висвітлила знаковий червоний автомобіль (предмет обстановки гаражу), що подається як футуристичний образ уособленої машини: «легковик схожий був на тіло християнського святого, замученого римськими легіонами» (Жадан, 2014: 230). До складного освітлення С. Жадан додає прийом переходу через анфіладу дверей (вхідні двері гаражу – двері до іншої кімнати, сховані повстяною завісою – наступні двері – непомітна пройма

у стіні, яка веде на вулицю), що членує простір подібно до того, як кадри членують кінострічку, спрямовуючи увагу на рух героя, додаючи переходові значущості. Фіма потрапляє з темряви на сліпуче сонячне світло, контрове світло змінилося на фронтоне та малююче.

Портретна замальовка у романі С. Жадана може не мати прямої згадки світла, але сумлінне розглядання і аналіз героєм зовнішності подруги нагадує процес поступового висвітлення акцентів та дрібних деталей з метою побудови психологічного експозиційного портрету (Жадан, 2014: 260).

Портретна характеристика може не мати в собі опису світла і навіть його впливу не передбачати, роль світла як засобу створення світлотонального акценту в кадрі виконує білий колір, натомість у романі використано прийом появи у кадрі білого предмету, наприклад яблуневих пелюсток (Жадан, 2014: 17, 16) або білозубої посмішки (Жадан, 2014: 117).

Портрет може бути кінематографічно неправильно побудований: відсутність чергування темного та світлого, фігура у чорній сукні «прилипає» до темного фону (Жадан, 2014: 34).

Сценарність у романі «Месопотамія», окрім способу передачі подій та, очевидно, способу мислення автора, у деяких епізодах виконує функцію передачі психологічного стану героя, вербального відображення у тексті поступового збільшення емоційної напруги та глибини почуттів героя (Жадан, 2014: 40–41). Заглиблення у дрібні та побутові деталі створює ефект затримки часу, відтягування настання емоційної розрядки епізоду, максимальної психологічної напруги (Жадан, 2014: 68).

Використовуючи під час побудови образності семантичну пару «світло-темрява», С. Жадан вкладає додаткові значення до поля кожного поняття: людина, що протистоїть темряві, має в собі відблиски світла, освітлюється ним або оперує джерелами світла, і темрява, що не лише фізично пов'язується із затемненням чи означає відповідний час доби, але й відповідає пригніченому настрою, сумним подіям чи ворожо налаштованим людям.

Світло, образи якого з'являються у романі С. Жадана, не тільки по-різному насичене, але й спричиняє різні поєднання кольору предметів, бекграундів, декорацій сюжету. Колір – одна з найважливіших складових частин кінозйомки та фотографії. Кольорові характеристики у романі неширокого спектру, але частіше поєднують два контрастні кольори або яскравий колір у контрасті із темрявою. Спостерігаємо поєднання червоного і синього (Жадан, 2014: 39), чорного, червоного і бузкового (Жадан, 2014: 38). Таке поєднання не

є випадковим і спричинене не тільки художньою уявою письменника, оскільки у теорії фотографії захід сонця – специфічний вид освітлення, коли при низькому положенні сонця атмосфера переломлює і відбиває короткохвильове випромінювання (синє) і пропускає довгохвильове (червоне). Верхня частина неба залишається синьою, у результаті можна спостерігати як плавні переходи тонів, так і ефектні поєднання кольорів. Д. Кіпатрік вказує, що більшість фотографів вважають саме такий стан атмосфери сприятливим для передачі особливостей цього часу і цікавої кольорової гами (Кіпатрік, 1988: 19).

Висновки. Розглянувши роман «Месопотамія» Сергія Жадана у координатах кінопоетики, ми дійшли таких висновків.

Найяскравіше виявлені у тексті такі аспекти кінопоетики, як світло, контраст, портрет, синтетичність образів, сценарність.

С. Жадан широко послуговується інструментарієм кінематографічної побудови образності: акцентованим зображенням світла, освітлення предметів, декорацій або задніх планів; контрастуванням світла і тіні; контрастним або монохромним зображенням кольорової характеристики зображуваного; побудовою синтетичних образів, що складаються з вражень і апелюють до кількох органів почуттів, створюючи подекуди незвичні та неочікувані поєднання; кінематографічними принципами побудови портретів героїв; специфічною технікою пластичного зображення часу; сценарністю; візуальністю тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко А. Урбаністичний простір як деконструкція людяності у книзі Сергія Жадана «Месопотамія». *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Філологічні науки*. 2016. № 17. С. 20–27.
2. Вольнец М. Профессия: оператор. Москва: Аспект пресс, 2007. 160 с. Режим доступу: https://www.studmed.ru/volynec-mm-professiya-operator-uchebnoe-posobie-dlya-studentov-vuzov_40c7c21a281.html
3. Ганошенко Ю. Замулене Межиріччя: межа як конструктор ідентичності в романі «Месопотамія» Сергія Жадана. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Том 301. № 289 (2017). С. 14–18.
4. Головня А.Д. Мастерство кинооператора. М.: Искусство, 1965. 240 с.
5. Жадан С. Месопотамія: [роман]. Харків: КСД, 2014. 368 с.
6. Кіпатрік Д. Свет и освещение. М.: Мир, 1988. 223 с. Режим доступу: <http://www.docme.su/doc/1766654/d.-kilpatrik---svet-i-osveshhenie--1988--mir-.pdf>.
7. Кондрашов В.С. Кіномова як специфічна система художніх засобів у літературному тексті (з досвіду українських письменників-шістдесятників). *Питання літературознавства*. 2012. Випуск 86. С. 18–25.
8. Лавринович Л., Салаган М. Міфологізація часопростору у збірці С. Жадана «Месопотамія». *Young Scientist*. № 12 (15). December, 2014. С. 225–228.
9. Мейзерська Т. Роман Сергія Жадана «Месопотамія»: жанрова своєрідність та ідейний зміст. *Проблеми сучасного літературознавства*. 2016. Вип. 22. С. 139–150.
10. Пудовкин В. Избранные статьи. М.: Искусство, 1955. 464 с.

REFERENCES

1. Babenko A. Urbanistychnyi prostir yak dekonstruktsiia liudianosti u knyzi Serhiia Zhadana «Mesopotamiiia» [Urban space as a deconstruction of humanity in Serhiy Zhadan's book "Mesopotamia"], *Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. Filolohichni nauky*, 2016, no. 17, pp. 20–27. [In Ukrainian].
2. Volynets M. Professyia: operator [Profession: operator], *Aspekt press, Moskva, Russia*, 2007. Available at: https://www.studmed.ru/volynec-mm-professiya-operator-uchebnoe-posobie-dlya-studentov-vuzov_40c7c21a281.html (access Decemder 5, 2021) [In Russian].
3. Hanoshenko Yu. Zamulene Mezhyrichchia: mezha yak konstruent identychnosti v romani «Mesopotamiiia» Serhiia Zhadana [Muddy Mesopotamia: Boundary as an Identity Constructor in the Novel "Mesopotamia" by Serhiy Zhadan], *Naukovi pratsi, Filolohiia, Literaturnavstvo*, 2017, Vol. 301, no. 289, pp. 14–18 [In Ukrainian].
4. Holovnia A.D., *Masterstvo kynooperatora* [The skill of the cinematographer], 1965, *Yskusstvo, Moskva, Russia* [In Russian].
5. Zhadan S. *Mesopotamiiia* [Mesopotamia], 2014, *KSD, Kharkiv, Ukraine* [In Ukrainian].
6. Kypatryk D. *Svet y osveshchenye* [Light and lighting], 1988, *Myr, Moskva, Russia*, available at: <http://www.docme.su/doc/1766654/d.-kilpatrik---svet-i-osveshhenie--1988--mir-.pdf> (access Decemder 5, 2021) [In Russian].
7. Kondrashov V. S. *Kinomova yak spetsyfichna systema khudozhnikh zasobiv u literaturnomu teksti (z dosvidu ukrainykh pysmennykiv-shistdesiatnykiv)* [Cinema language as a specific system of artistic means in a literary text (from the experience of Ukrainian writers of the sixties)], *Pytannia literaturoznavstva*, 2012, Iss. 86, pp. 18–25 [In Ukrainian].
8. Lavrynovych L., Salahan M., *Mifolohizatsiia chasoprostoru u zbirtsi S. Zhadana «Mesopotamiiia»* [Mythologization of space-time in the collection of S. Zhadan "Mesopotamia"], *Young Scientist*, 2014, no. 12 (15), December, pp. 225–228 [Ukrainian].
9. Meizerska T. *Roman Serhiia Zhadana «Mesopotamiiia»: zhanrova svoieridnist ta ideinyi zmist* [Novel "Mesopotamia" by Serhiy Zhadan: genre originality and ideological content], *Problemy suchasnoho literaturoznavstva*, 2016, Iss. 22, pp. 139–150 [In Ukrainian].
10. Pudovkyn V. *Yzbrannye staty* [Selected articles], 1955, *Yskusstvo, Moskva, Russia* [In Russian].